

A Börtönügyi Szemle időnként olyan témákkal kapcsolatosan is közöl tanulmányokat, cikkeket, amelyek a büntetés-végrehajtás kérdésköréhez csak közvetett módon kapcsolódnak. A szegénység és a bűnözés összefüggésének témája minden bizonnyal a kriminológia, illetve a közbeszéd egyik legvitatottabb kérdése, amelyről sok esetben – legyen szó akár a tudományról, akár a hétköznapiokról – homlokegyenest ellenkező álláspontok csapnak össze. Ritter Ildikó e tárgyban született írását – a szerző címadásához („Vitairat a szegénység és a bűnözés kapcsolatáról”) híven – vitaindítóként tesszük közzé. [A. Szerk.]

Ritter Ildikó

Vitairat a szegénység és a bűnözés kapcsolatáról

Haszontalan szegények

A tanulmány alapgondolata egy jól ismert mesén alapul: van a török császár, aki szeretné megszerezni a szegény asszony kiskakasának gyémánt félkrajcárját, de az nem adja. Ha nem, hát nem, majd elveszem erővel – gondolja a török császár, és úgy is tesz. Miután megszerezte, amit akart, a kiskakast bosszúból tömlöcbe zárátja. De a kiskakas kiszabadul, és másnap reggel már ott kukorékol a török császár ablakában:

„Kukurikú, Török Szultán!
Gazdagodsz a szegény jussán?!
Te csak henyélsz, hasad dagad,
Török császár, szégyelld magad.”

Mindenkinek ismerős a mese, sőt a folytatás is... Alapgondolatom tehát – meséből fordítva – a következő: a társadalom bünteti a szegénységet – a haszontalanságot, tehetetlenséget, amely tagjaiban félelmet és egyben lelkiismeret-furdalást kelt –, ugyanakkor mind a szegények jelenlétéből, mind pedig a büntetésükből profitál, hasznot húz; azaz „gazdagodik a szegény jussán”. És ehhez nemcsak a büntetőjogot használja fel, hanem más társadalompolitikai eszközöket is.

Meggyőződésem, hogy a szegények, depriváltak körében nem több a bűnelkövető, mint az átlagpopulációban, de sokkal nagyobb arányban kerülnek a rendőrség látókörébe és kiváltképp a büntetés-végrehajtási intézetekbe kisebb súlyú bűncselekmények elkövetése miatt is. Szegénységük, haszontalanságuk irritáló, az pedig még inkább, ha „szegénységükhöz nem illő javakkal rendelkeznek”. A társadalom őket – önmaga védelme érdekében – kirekeszti, vagy „berekeszti”.

Habár a szegénységet a jog nem bünteti, az ismertté vált bűnelkövetők körében a jogalkalmazás azt mégis – latensen – súlyosbító körülményként tételezi.

Bűnös szegények?

A probléma ott kezdődik, hogy ezt az alapgondolatot bizonyítani is kellene ahhoz, hogy komolyan lehessen venni. Különben maradnánk a „bűnös szegények” és a „szegény bűnözők” elméletek értelmezési keretei között; amelyek persze – nem nélkülözve a logikát és a statisztikai mutatókat – a kauzalitás és reprodukció „elméleti görbéjén” magyarázzák a szegénység és a bűnözés összefüggését.

Be kell vallanom, hogy a „török császár-elméletem” alátámasztására nem alkalmasak a kvantitatív módszerek, sőt a rendelkezésre álló statisztikai adatok éppen tézisem ellenkezőjét bizonyítják. De én azért is kötöm az ebet a karóhoz, mert meggyőződésem és tapasztalataim azt mutatják, sőt a kvalitatív kutatási eredmények is azt támasztják alá, hogy mást mutat a gyakorlat, és mást mutatnak az adatok.

Bizonyításképpen megpróbálom cáfolni a szegénység és a bűnözés oksági összefüggéseit, és egyben igazolni a kauzalitást vagy szignifikanciát nélkülöző „együttjárásokat”.

Ki a szegény?

Két fontos kérdést kell tisztáznunk mindjárt a legelején. Az egyik, hogy ki a szegény, és mekkora a szegénység elterjedtsége hazánkban. A másik pedig, hogy ki a bűnös, ki a bűnöző.

Kezdjük a szegénységgel. Ennek értelmezéséhez ma már az exklúzió fogalmát érdemes használnunk. A társadalmi kirekesztődés (exklúzió) fogalmára több okból volt szükség. Sokféle elméleti keretet dolgoztak ki a kirekesztődés értelmezésére. A fogalmat úgy lehet meghatározni, mint a „társadalmi élet fő területein való részvétel hiányát”¹. „Halmozott deprivációként” is lehet értelmezni, amikor a fizikai és társadalmi életesélyeket meghatározó, illetve a rossz esélyek következményeként adódó források vagy tőkék egyenként és együttesen is alacsony színvonalúak. Ezt fejezni ki azt, hogy a szegénység komplex és dinamikus jelenség, halmozódó hátrányok együttese, nem csak (tartós vagy időleges) pénzhiány. Lassan olyan átfogó fogalommmá vált, amely magába sűríti a társadalmi összetartozást veszélyeztető tényezőket, a peremre kerülést, illetve a kirekesztettséget okozó folyamatokat. A kiemelten fontos indikátorokat (az első nagy konferencia helyszíne nyomán) laeken indikátoroknak nevezik”².

¹ Burchardt, Tania: Social exclusion: concepts and evidence. In: Gordon, D., Townsend, P. eds.: *Breadline Britain. The measurement of poverty*. Policy Press, Bristol, 2000. 385-406. – Idézi Ferge Zsuzsa: *Mi történik a szegénységgel? Csalóka „posztmodernitás”*. Esély, 2007. 4. szám. 8. old.

² Ferge Zsuzsa i. m. 8. old.

Ma Magyarországon tehát a szegénység mérésére intézményesen egyrészt az ún. laekeni indikátorokat alkalmazzák³, másrészt a létminimum-számítást⁴. (Itt most eltekintünk az exklúzió operacionalizálásának és újabb indikátorok bevonásának bemutatásától, amelyek különböző kombinációjával a kirekesztés újabb és újabb mérőszámait hozták, és hozzák létre.)

Számos elemzés készült a kirekesztés mértékéről. *Ferge Zsuzsa* szerint⁵ azonban valamennyi vizsgálódás egy vonatkozásban hasonló: „...az egyes összetevők egyenkénti előfordulása lehet gyakori, de halmozódásuk viszonylag ritka. A társadalmi kirekesztődéshez vezető szociális hátrányok külön-külön a társadalom 10, 20, 30, vagy ennél nagyobb százalékát sújtják...” A Társi 2005-ös Háztartás Monitor felvételből származó adatok szerint⁶ összességében a népesség 63%-ánál fordul elő az anyagi depriváció valamelyik típusa (legelembb létszükségleteinek kielégítésében korlátozott, tartós javakkal való felszereltség hiánya, lakáskörülmények és szegénységérzet). A halmozódás ebben az esetben is viszonylag ritka volt, három típus együttesen 9%-nál, mind a négy egyidejűleg a népesség 6%-ánál fordult elő. 2001-ben és 2006-ban az ELTE Szegénységtudományi Központja a (nem idős) lakosság legszegényebb 30%-a körében végzett kérdőíves adatfelvételt. A vizsgálatok eredményei szerint „a szegénység nem roma probléma: a szegény minta 80 százaléka nem roma. A súlyos, halmozott, mély szegénység sokkal nagyobb arányú a romák, mint a nem roma szegények körében – de, minthogy a többségi alapsokaság nagyobb, a legszegényebbek között is jelentős... A »teljes«, szinte mindent áthatóan komplex kirekesztődés még ebben az egészében rossz helyzetű mintában sem többségi jelenség, bár a teljes mintában 10 százalék fölött van... De vannak különösen sérülékeny csoportok (a sokgyerekesek, a szegény egyedülállók, a romák). Ezekben a csoportokban a depriváció sokkal mélyebb, összefüggőbb, és a halmozott depriváció is igen nagy mértékű.”⁷

³ 2001 decemberében az EU Bizottságának laekeni ülésén határozat született a jövedelmi szegénység és kirekesztettség mérésére szolgáló 18 közös statisztikai indikátor bevezetéséről. Ezen indikátorok célja, hogy mérjék a szegénység és társadalmi kirekesztés elleni küzdelemben elért fejlődést, és lehetővé tegyék az összehasonlíthatóságot. Az adatok fő forrása az EU-SILC (Statistics on Income and Living Conditions) felvétel nemzeti adaptációja. A laekeni indikátorok gerincét a relatív jövedelmi szegénységet vizsgáló mutatók adják. A mérés az egy fogyasztási egységre jutó mediánjövedelem-konceptió alapján történik. (KSH alapján)

⁴ E minimum olyan értékösszeg, amely biztosítja a magánháztartásokban élők számára a folyamatos életvitellel kapcsolatos szerény – a társadalom adott fejlettségi szintjén konvencionálisan alapvetőnek minősülő – szükségletek kielégítését. A létminimum-számítás nemzetközileg elfogadott két alaptípusa közül a hazai gyakorlat az ún. normatív számítást alkalmazza, ami az élelmiszer-fogyasztás értékének meghatározására épül. (KSH alapján)

⁵ Ferge Zsuzsa i. m. 8. old.

⁶ Havasi Éva: Megélhetési nehézségek, anyagi depriváció. In: Szívós P. – Tóth I. Gy.(2006): Feketen, fehérén. Társi Monitor Jelentések 2005. Társi, Budapest, 2006. 59-82. old.

⁷ Ferge Zsuzsa i. m. 11. old.

A KSH szerint⁸ a létminimum egy fogyasztási egységre számított átlagos értéke 2009-ben havonta 75 024 forint volt. 2009-ben a tipikusnak tekinthető, két aktív korú személyből és két gyermekből álló háztartás létminimumértéke $2,90 \times 75\,024$ forint = 217 570 forint volt havonta, míg az egytagú nyugdíjas háztartásoké 67 522 forint. Az így kimutatott létminimum, ami a fogyasztáson alapul, és abszolút küszöbnek felel meg, nem az egyetlen – és a gyakorlatban nem is a leginkább használt – küszöbérték. Az Európai Unió összehasonlításaiban a jövedelmi alapú, relatív megközelítés az elfogadott: a tagországok az ún. OECD2 ekvivalenciakálát alkalmazva a mediánjövedelem 60%-ában határozták meg a jövedelmi szegénység küszöbértékét. Ennek értéke 2008-ban Magyarországon egy fogyasztási egységre számítva 55 281 forint/hó volt, ennél alacsonyabb jövedelemből a népesség 12%-a élt. A hazai társadalmi/szociális juttatási rendszer – a fentiekől eltérően – az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegét veszi alapul, mely összeg 2008. január 1-je óta 28 500 forint.

Ki a bűnöző?

Ha megkérdezzük az óvodásokat, hogy kik vannak a börtönben, azt felelik, hogy „a rossz emberek”. Ha megkérdezzük egy átlagembert arról, hogy kik vannak börtönben, azt válaszolja, hogy a „bűnözők”.

Ha egy jogásznak tesszük fel ezt a kérdést, a válasz, hogy „azok, akik megsértették a büntetőjog hatályos rendelkezéseit, és az ügyben eljáró büntető bíróság végrehajtandó szabadságvesztés-büntetésre ítélte őket”. Egy ügyész szerint az ismertté vált súlyos vagy nagyobb súlyú bűncselekmények elkövetői vannak a rácsok mögött, de egy ügyvéd szerint a rossz érdekérvényesítéssel bírók töltik meg a büntetés-végrehajtási intézeteket. Ha egy szociális munkástól kérdezzük, azt feleli: a szegények; ha romáktól kérdezzük, azt válaszolják: a romák.

És tulajdonképpen mindenkinek a saját nézőpontjából igaza van. De objektívizáljuk egy kicsit ezt a „saját nézőpontot”⁹: 2008-ban Magyarországon 408 407 bűncselekmény elkövetését regisztrálták és 122 695 fő elkövetőt detektáltak a hatóságok, azaz 122 695 fő bűnözőről beszélhetünk. Vagy mégsem? Ha a jogi terminust alkalmazzuk és a büntető törvénykönyv hatályos rendelkezéseit megsértő, valamint a hatóságok előtt ismertté vált elkövetőként tekintünk rájuk, akkor igen. Ámde sok olyan bűncselekmény történik, amelyet egyrészt nem jelentenek a rendőrségen, és sok elkövető soha nem kerül a hatóságok látókörébe. A latenciáról tudjuk, hogy jelentős, és azt is, hogy bűncselekményi csoportonként, de

⁸ Létminimum, 2009. – www.ksh.hu (2010. június.)

⁹ A 2008-as (ENyÜBS) adatokat használom, mert a 2009-es kriminálstatisztikai adatok a statisztikai adatgyűjtő rendszer változása miatt csak erős fenntartással alkalmasak a hatóságok előtt ismertté vált bűnügyi helyzet visszatükrözésére. Nem bonyolódva a kriminálstatisztika, és elemzésének, értelmezésének módszertani problémáiba, fontos kiemelni, hogy a bűnügyi statisztika adatai önmagában egyáltalán nem alkalmasak a bűnözés mérésére. Azokat ügyforgalmi adatként érdemes kezelni; azonban a tendenciák felvázolására a hosszú távú idősorok alkalmasak.

akár tényállások vonatkozásában is meglehetősen nagy szórást mutat¹⁰. A hazai kriminológia – lehetőségek hiányában – ugyan nagy adása a társadalomnak a rendszeres viktimológiai kutatásokkal és a latencia mérésével, de az Országos Kriminológiai Intézetben 2003-ban, országos felnőtt reprezentatív mintán végzett kriminálviktimológiai kutatás, amely arra irányult, hogy felmérje a hivatalos bűnügyi statisztika által a bűnözés nagyságáról tükrözött kép és a valóság közötti különbséget, eredményei azt mutatták, hogy a latencia, azaz a nem jelentett esetek aránya 65% körüli¹¹. Ha a bűnözés elterjedtségét e két indikátor, a hatóság által regisztrált bűncselekmények száma és a lakosság által elkövetett, valamint elszenvedett, de a hatóságok tudomására nem került, illetve jelentett esetek alapján határozzuk meg, úgy mind az elkövetett cselekmények, mind az elkövetők, azaz jogi értelemben a bűnözők száma jóval magasabb a kriminálstatisztikai adatok által mutatott értékeknél.

Azonban kriminológiai értelemben nem minden elkövető bűnöző. Sőt! Ha elfogadjuk, hogy létezik bűnöző szubkultúra, ahol bizonyos törvénysértő magatartás és viselkedésformák átöröklődnek, ahol belső, alternatív szabályok, értékek és normarendszerek mentén folynak a mindennapok, és ez irányítja a személyközi, csoportközi interakciókat, ahol a bűnelkövetés egy „tanult mesterség és életforma”, a megélhetés biztosításának forrása, akkor bizony a hatóságok által regisztrált bűnelkövetőknek csak töredékét minősíthetjük bűnözőnek. (Hogy mekkora ez a töredék, erre vonatkozóan sajnos nincsenek adataink!)

Jellemzően a regisztrált bűnelkövetőknek mintegy 2/3-a (az ENyÜBS szerint) első bűntényes, azaz először kerül kapcsolatba az igazságszolgáltatás rendszerével. A korábbi évekhez képest jelentős elmozdulás ezen a téren sem történt, a statisztikusok szavaival élve a regisztrált bűncselekmények és bűnelkövetők száma az elmúlt években „hullámzó stagnálást” mutat.

A jogerősen elítéltek száma 2008-ban 84 457 fő volt, 31,1%-uk esetében (26 233 fő elkövető) – gyakorlatilag minden harmadik elkövetővel szemben – szabtak ki a bírák szabadságvesztés-büntetést. A jogerősen szabadságvesztés-büntetésre ítélték 65,8%-a felfüggesztett, 34,2%-uk (8 972 fő) pedig végrehajtandó szabadságvesztés-büntetést kapott.

Miért is fontos ez? Mert gyakorlatilag ma minden tizedik terhelt, aki bíróság elé kerül, börtönbüntetésre ítéltetik. És a társadalom, a köznyelv egyértelműen őket tekinti bűnözőnek. Fontos megjegyezni, hogy a feltételes szabadságvesztés-büntetést kapott elítéltek egy részénél a magatartási szabályok be nem tartása, vagy újabb bűncselekmény elkövetése miatt a feltételes szabadságvesztés-büntetés végrehajtandóvá válik.

Így nem csoda, hogy 2008-ban is – 120%-ot meghaladó telítettség mellett – 14 702 főt tartottak fogva büntetés-végrehajtási intézetekben.

¹⁰ Lásd erről bővebben: Korinek László: Rejtett bűnözés. KJK, Budapest, 1988.

¹¹ Barabás Tünde: Általános viktimológia, latencia. In: Irk Ferenc (szerk.): Áldozatok és vélemények. I. kötet. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2004. 178. old.

Hogy ez a szám sok vagy kevés, nézőpont kérdése. Nekem meggyőződésem, hogy borzasztóan sok, és bizonyosan jóval több a szükségesnél, a hatásosnál. A fejlett országok és hazánk büntetéspolitikája is haszonelvű, és a börtönnépesség növekedésének éppen ezért – Nils Christie szavaival élve – „nincsenek természetes korlátai”. A büntetésiparban¹² a veszélyes osztályok megregulázása, kordában tartása, ki- és/vagy berekesztése a társadalom szükséges lételeme. És ez hazánkban sincs máshogy. Talán vannak, akik egyetértenek velem, hogy a modern, jóléti államokban a börtönpopuláció nagysága a „civilizált társadalom szégyene”.¹³

Minden igaz, és mindennek az ellenkezője is

Foglaljuk össze, mit is tudunk eddig: a kirekesztődéshez vezető szociális hátrányok halmozottan a hazai lakosság közel 10%-át érintik. Létminimum alatt él a lakosság mintegy 12%-a. A bűnelkövetők száma jellemzően a lakosság 1,2–1,5%-át teszi ki, a jogerősen elítélteké pedig 0,8%-át.

Talán durva becslés, de nem vagyunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy ma Magyarországon minden 10. ember szegénységben él, és hozzávetőlegesen minden 100. ember bűncselekményt elkövetőként válik ismertté a hatóságok előtt, és kerül regisztrálásra is¹⁴.

Egyértelmű, hogy jóval több a szegény, mint a regisztrált bűnelkövető. Tíz-szer annyian szegények, mint ahányan a hatóságok által bizonyíthatóan elkövetnek valamilyen bűncselekményt vagy bűncselekményeket.

Pusztán egyetlen kérdés merül fel: akkor *miért csak ennyi bűnelkövető van?* Ha a szegénység és a bűnözés szignifikáns, oksági összefüggést mutat, miért csak ennyi elkövetővel kerül kapcsolatba a hatóság? A kérdés annál is inkább jogos, mert tudjuk, hogy a szegények által elkövetett cselekmények jellemzően vagy a „piti”, vagy az ún. „hagyományos” bűncselekmények kategóriájába tartoznak, viszonylag könnyen felismerhetők és nyomozhatók, az elkövetők kézre kerítése és bűnösségük bizonyítása nem igényel komoly logisztikát (fedett nyomozó, szakértők, különleges szolgálat bevetése stb.) és finansziális ráfordítást.

Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy mivel haszonelvű igazságszolgáltatásról van szó, érvényesül a „minél kisebb ráfordítással minél nagyobb eredmény elérésének” elve. Nem csak humánerőforrás, de anyagi ráfordítás és szakértelem tekintetében is a szegények által elkövetett ún. látható bűnözés (visible crime)¹⁵ felderítése a legjövedelmezőbb. Kis befektetés – látványos megtérülés.

¹² Christie, Nils: Büntetésipar. A nyugati stílusú gulagok felé. Osiris, Budapest, 2004. 195. old.

¹³ Stern, Vivien: Bricks of Shame. Britain's Prisons. Penguin, London, 1987.

¹⁴ Fontos különbséget tenni a hatóság előtt ismertté vált és a regisztrált bűncselekmények, illetve elkövetők között is. Ugyanis, habár jogi értelemben, a legalitás elve alapján, minden, a hatóság tudomására jutott bűncselekmény esetén meg kell indítani az eljárást, azonban van amikor ez mégsem történik meg, és/vagy, ha el is indul, nem kerül végül regisztrálásra. Vagy pedig éppen a település bűnügyi statisztikájának (sajnos még mindig vannak olyan rendőri vezetők, akik tévesen azt gondolják az eredményesség mutatójának) javítása érdekében történik alul- vagy túlregisztrálás.

¹⁵ Lásd erről bővebben: Cole, J. F. – Smith, C. E.: Criminal Justice in America. Thomson Wadsworth, Belmont, 2008. 35-36. old.

A látható bűncselekmények címszó alatt értjük az utcai bűncselekményeket (street crime), a már említett ún. hagyományos bűncselekményeket (ordinary crime) – ezen belül is a kisebb értékre elkövetett vagyon elleni cselekményeket – és a közterületen elkövetett erőszakos cselekményeket. Továbbá a közösségi jólétet, biztonságérzetet és morális értékeket leginkább veszélyeztető közrend elleni cselekményeket, amelyeknek egy része nem is minősül bűncselekménynek (az utcai részegség, vandalizmus, hangoskodás, veszekedés, mások zaklatása, akár koldulással stb.). Habár ezeket a rendőrség és a jog is kis súlyú cselekménynek minősíti, mégis a társadalom normakövető tagjai számára ezek a legbosszantóbbak, legzavaróbbak, és ezekkel szembesülnek legtöbbször, illetve az áldozattá válással kapcsolatos félelmeik, biztonságérzetük gyengülése is összefügg ezeknek a cselekmények az észlelésével¹⁶. A legtöbb közösségben – George F. Cole és Christopher E. Smith szerint – a kisebbségi csoportokhoz tartozók és az abszolút deprivációban élők felülreprezentáltak ezen cselekmények elkövetői között. Vagyis a szegények.

Vannak, akik úgy gondolják, hogy ezek a rendzavarók elvonják a rendőrség figyelmét a súlyosabb esetek felderítésétől, mások pedig úgy vélik, a rendőrség szükségtelenül sokat foglalkozik ezekkel a cselekményekkel ahelyett, hogy erőforrásait és figyelmét a társadalom, valamint annak tagjainak vagyoni és erkölcsi értékeit ennél sokkal jobban sértő fehérgalléros bűnelkövetők üldözésére fordítaná.

A bűnözők jelentős része szegény, de a szegények jelentős része nem bűnöző

Ebben a fejezetben kérdezz-felelek formában fogaljuk össze a dolgozat eddigi megállapításait:

Kérdés: Mit és miért is üldöz a rendőrség?

Válasz: A bűnt és a bűnelkövetőket. A haszonelvűség tükrében elsősorban azokat, akik kis befektetéssel elérhetőek, és felderített, eredményes nyomozásként elszámolhatóak. Azaz akikkel maximalizálni lehet a pénzügyi és a társadalmi profitot.

Kérdés: Kik azok, és mely cselekményekről van szó?

Válasz: Jellemzően azok, akik látható bűncselekményeket követnek el, amelyek elkövetőinek felderítésére a rendőrség megfelelő kapacitásokkal és szakértelemmel is rendelkezik. Ezen elkövetők jelentős része kisebbséghez tartozó és/vagy halmozottan deprivált és/vagy szegény.

Kérdés: Ezek szerint a szegények bűnözők?

Válasz: Nem, de a bűnűldözők sokkal inkább felkészültek és érdekeltek a szegények által elkövetett, a látható bűnözés kategóriájába tartozó cselekmények felderítésében, mint a jellemzően jóval nagyobb társadalmi kárt okozó, ugyanak-

¹⁶ Lásd erről bővebben: Kó József – Münnich Iván: Tolerancia, agresszivitás, közöny. Valóság, XLIX. évfolyam, 2006. 6. szám. 7-20. old.

kor hatványokkal magasabb nyomozati és bizonyítási költségekkel járó, speciális szakértelmet igénylő és bizonytalan kimenetelű esetekben. Azonban emiatt a szegények bűnösebbeknek látszanak.

Kérdés: A látszat csal?

Válasz: Igen. Sem statisztikai adatok, sem egyéb társadalomtudományi vizsgálatok nem bizonyították, hogy a szegények nagyobb arányban követnek el bűncselekményt, mint a nem szegények. Azt azonban igen, hogy nagyobb valószínűséggel érik tetten őket, és nagyobb valószínűséggel kapnak szabadságelvonással járó büntetést, mint a magasabb szociális státuszúak.

Kérdés: Az igazságszolgáltatás közvetve a szegénységet bünteti?

Válasz: Meggyőződésem, hogy akaratlanul is ezt teszi. Az intézményi érdekei, a társadalmi érdek és a jogbiztonság is ezt kívánják. A társadalompolitikai intézményrendszerek latens célja a társadalom védelme a szegényektől és a szegénységgel együtt járó társadalmi kockázati tényezőktől. De a szociálpolitika intézményrendszere még a jóléti államokban sem képes önmagában a szegénység és a szegények kontrolljára. Vagy igazságügyi funkciókat és szerepeket is magába olvaszt, vagy az igazságügyi rendszerre hárítja a társadalmi kontroll egy részét. A bűnözés pedig olyan társadalmi jelenség, amelynek égisze alatt a szegények, mint „veszélyes osztályok”¹⁷ kontrollja társadalmi támogatottság mellett megvalósítható.

Szociális kérdés – büntető megoldás

A szociális kérdésre adott büntető intézkedések széles tárházát szolgáltatja a történelem. A csavargók – mint „a Föld haszontalan terhe” (egy lyoni jogász megfogalmazása IX. Károly korában) – és a csavargás megtorlására a XVI-XVII. és XVIII. században Európa-szerte számos intézkedést alkalmaztak¹⁸. A legáltalánosabb a kitoloncolás volt, azonban – amint az egy 1764-es francia királyi rendeletben olvasható¹⁹ – ennek korlátaival is tisztában voltak. Másik eléggé elterjedt intézkedés a számkivetés – mint „társadalmi halál” –, illetve a kivégzés volt. Franciaországban II. Henrik 1556-ban nyilatkozatot adott ki, amelyben elrendelte, hogy a csavargókat tömlőbe vessék, és a nyilatkozatot megsértőket halálbüntetés sújtsa. Amint azt *Robert Castel* is megjegyzi „...a XVI. századi Anglia csavargás ellen fogatosított »véreskezű törvénykezésének« is a halálbüntetés alkotta a »kemény magját«... VIII. Henrik uralkodása alatt tizenkétezer csavargót akasztottak fel, s Erzsébet uralkodása idején évente négyszázat”²⁰. További

¹⁷ Lásd Christie, Nils: Büntetésipar. A nyugati stílusú gulagok felé. Osiris, Budapest, 2004.

¹⁸ Castel, Robert: A szociális kérdés alakváltozásai. Max Weber Alapítvány, Wesley Zsuzsanna Alapítvány, Kávé Kiadó, Budapest, 1998. 81-83. old.

¹⁹ „Fölsimertük, hogy a toloncz-büntetés nem teszi lehetővé, hogy féken és kordában tarthassunk olyan embereket, kiknek élete örökös és önként vállalt számkivetésben tellik...”

²⁰ Vexiliard, A.: Introduction á la sociologie du vagabondage. 73. old. Lásd még Dobb, M.: Études sur le développement du capitalisme. – Idézi Castel, Robert: A szociális kérdés alakváltozásai. Max Weber Alapítvány, Wesley Zsuzsanna Alapítvány, Kávé Kiadó, 1998. 84-86. old.

intézkedések voltak: a gyarmatokra száműzés, az „elzárt helyen való kényszer-munkára fogás” és később a szegényházakba utalás is.

A csavargókat elsősorban azért kellett megtorló intézkedésekkel sújtani, mert „veszélyes néposztály” tagjai voltak, akik gyökerek, kötődés és tulajdon híján a dolgok, akár a társadalmi viszonyok megváltoztatására is törekednek, vagy könnyen belesodródhatnak lázongásokba, fölkelésekbe, és – *Castel* megfogalmazása szerint – „a társadalmi destabilizálódás tényleges vagy képzelt veszélyét jelentették meg”.

Számos példát említhetnénk még a történelemből. Nem is kell messze mennünk, csak vissza a szocialista érába, és máris szembetűnik pl. a közveszélyes munkakerülés, mint tényállás a hajdani büntetőjogi rendelkezések között.

A büntető igazságszolgáltatás eszközeit rendszeresen alkalmazták és alkalmazták szociális, sőt akár egészségügyi problémák kezelésére is. Amikor a szociálpolitikai rendszer rosszul méri fel, hibásan értelmezi a szociális problémát, és diszfunkcionális választ ad – ez sok esetben akkor történik, amikor kulturális problémát akar szociálisan kérdésként kezelni –, azaz a problémamegoldásra hivatott intézkedések és intézményrendszerek több kárt, társadalmi költséget termelnek, mint amennyi hasznot hajtanak, akkor „elegáns” társadalompolitikai varázssvessző-legyintéssel áttestálják, delegálják a problémát az igazságügyi rendszernek. Majd amikor az sem képes kezelni a jelenséget, és hasonló működési mechanizmust és eredményt mutat, mint a szociális intézményrendszer, egyszerűen dekriminalizálják a magatartást, és visszadobják a szociál- és vagy egészségpolitikai rendszernek. Az egész úgy zajlik, mint egy teniszcucc:

- Az állás 30, semmi.
- Nézzük csak, ki is adogat? A Szociális. De várjunk csak....
- Minő meglepetés, az Igazságügy elnyerte a Szociális adogatását. Most nála az előny!

A társadalmi intézményrendszereknél, társadalompolitikai ágazatoknál is „mindig az adogatonál az előny”. Habár együtt kell működniük különböző társadalmi, gazdasági, politikai problémák kezelésében, de, aki nagyobb szeletet vállal, kap a jelenség kezeléséből, az bőségesebb támogatásban is részesül. Tehát érdekeltté válik a probléma fenntartásában, hiszen profitot termel az ágazat számára.

A múlt század és napjaink tipikusan ilyen társadalmi jelensége például az alkohol és a kábítószer-fogyasztás, illetve az ezzel összefüggő problémák. Számos nemzetközi és hazai vizsgálat eredménye is bizonyítja, hogy a modern társadalmak a kábítószer-probléma vonatkozásában mintegy háromszor-négyszer annyit költenek igazságügyi kiadásokra, mint megelőzésre és gyógyításra összesen!²¹

²¹ Lásd erről bővebben: The economic costs of drug abuse in the United States, 1992-1998. Executive Office of the President Office of National Drug Control Policy. Washington, D. C. ; Public expenditure on drugs in the European Union 2000-2004. EMCDDA, 2004.; Hajnal Gy. – Nyírády A. : A kábítószerrel összefüggő kezelés költségei. In: Jelentés a magyarországi kábítószer-helyzetről, 2007. Nemzeti Kábítószer Adatgyűjtő és Kapcsolattartó Központ, 2007.

És hiába nyer ez bizonyítást, számos egyéb érdeken túl ágazati és intézményi érdekek is közrejátszanak abban, hogy még mindig nincs elmozdulás a kábítószér-fogyasztás, mint társadalmi probléma kezelésében a kriminális megközelítés dominanciájától.

Szegregált bűnözés

Egyértelmű, hogy van kapcsolat a vagyoni helyzet, a társadalomban betöltött pozíció és a kriminalitás között. Az utóbbit kiváltó egyik ilyen ok a jövedelmi helyzet változása. *Adolphe Quetelet* rámutat, hogy „...az ember nem azért indíttatik a bűncselekmény elkövetésére, mert kevéssel rendelkezik, hanem gyakran azzal, hogy hirtelen a jólétből a nyomorban, s abban a lehetetlen helyzetben találja magát, hogy összes szükségleteit, melyhez hozzászokott, nem tudja kielégíteni”.²²

A magyar bűnügyi statisztika az elítéltek vagyon helyzetére vonatkozóan az 1905-1908. évek átlagára a következő adatokat közli:

„100 elítélt közt volt	
Vagyonos	5,1%
Némi vagyonnal bíró	9,6%
Vagyontalan	85,3%”.

Azonban, mint azt *Irk Albert* is megjegyzi: „...a vagyoni állapot önmagában a többi tényezőtől szigorúan nem különíthető el.” Sőt „...a statisztika adatai sem fedik mindenben a valót”²³. Ideje lenne célzott felmérést készíteni a szabadságvesztés-büntetésüket töltők bekerülés előtti szociális helyzetéről. Módszertani szempontból a laekeni indikátorok alkalmazása lenne ildomos, egyrészt a megalapozottság, másrészt az összehasonlíthatóság miatt. Továbbá utánkövetéses vizsgálattal a szabadulást követő pár év elteltével újra meg lehetne kérdezni a mintában szereplőket, és mérni lehetne a különbségeket.

Miért is fontos ismernünk a börtönpopuláció szociális összetételét? Legfőképpen azért, hogy megismerhessük, vajon a szabadságelvonnással járó büntetések mennyire hatékonyak a börtönpopulációra vonatkoztatva, továbbá, hogy megvizsgálhassuk, vajon a börtönépítés és a bebörtönzöttek számának növelése megoldja-e mind a bűnözés, mind pedig a szegénység problémáját, valamint a szegények és a „veszélyes osztályok” kontrollját.

A kapcsolat a szegénység és a bűnözés között talán leginkább az alábbi indikátorok mentén értelmezhető:

- Értékválasztás
- Tanult viselkedés (differenciális asszociáció)
- Járulékos előnyök és hátrányok egyensúlya, érte ezalatt a létfenntartás érdekében elkövetett cselekményeket is

²² Quetelet, A.: *Physique sociale*. Saint Petersburg, 1869. – Idézi *Irk Albert*: *Kriminológia*. Politzer Zsigmond és Fia Könyvkereskedése, Budapest, 1912. 239. old.

²³ *Irk Albert* i. m. 238. old.

- „Kriminál-szuiciditás” (minden mindegy állapot; ha nem segítesz, láthatóan elveszem)
- Kiútkeresés az objektív és/vagy szubjektív deprivációból; (státuszpolitika)

Ki kell azonban emelnünk még egy szempontot ahhoz, hogy megértsük: a szegények miért is követnek el látható bűncselekményeket, és emiatt miért ők azok, akik nagyobb számban töltik meg a büntetés-végrehajtási intézeteket. Ehhez, a tanulási és lehetőségstruktúrák értelmezéséhez segítségül hívjuk *Cloward* és *Ohlin* szociális kontroll elméletét. *Cloward*²⁴ fejlesztette tovább *Sutherland*, illetve a normasértő szubkultúrák elméletét. *Ohlin*nal közösen publikált tanulmányukban²⁵ *Merton* anómia elméletét és *Sutherland* differenciális asszociáció elméletét igyekeztek összeilleszteni. A hangsúlyt a gazdasági jellegű szükségletekre helyezték. *Merton*nal szemben szerintük a társadalmi struktúra mentén nemcsak a legitim, hanem az illegitim eszközök is egyenlőtlenül oszlanak el. Vannak, akik számára nemcsak a legitim, de bizonyos illegitim csatornák is blokkoltak. Ezek az utak (akár illegitimek, akár legitimek) döntőek a bűnöző viselkedés kialakulásában. A hozzáférhetőség a környező szociális rendszer szerkezetétől, illetve az abban már kialakult szubkultúra-mintáktól függ.

Az illegitim eszközök hozzáférhetőségét tehát különböző kritériumok ugyanolyan módon szabályozzák, mint ahogy azt a konvencionális eszközök hozzáférhetőségéről már régen megállapították. Mindkét lehetőségrendszer

- a) korlátozott, és nem áll rendelkezésre korlátlanul;
- b) differenciáltan elérhető, attól függően, hogy az emberek hol helyezkednek el a társadalmi struktúrában.

Amikor *Cloward* az „eszközök” kifejezést használja, legalább két dolgot hallgatólagosan hozzágondol: egyrészt a megfelelő tanulási környezetet, amely elősegíti az egy-egy meghatározott szerep betöltésével kapcsolatos értékek és szakismeret megszerzését, valamint a lehetőséget a szerep eljátszására, ha már felkészült rá az illető egyén. Így az „eszköz” kifejezés magában foglalja mind a tanulási struktúrákat, mind pedig a lehetőségstruktúrákat.

Az illegitim eszközökhöz való hozzájutást szabályozó különböző kritériumok közül a rétegdifferenciák a legfontosabbak közé tartoznak. A rétegekultúra, a konvencionális, specializált foglalkozási szakismeretekben való kiképzés gyakran előfeltétele bizonyos típusú – fehérgalléros – bűncselekmények elkövetésének. A rétegekultúra egyben kulturális tőkeként is értelmezhető.

A szegények számára tehát nemcsak a legitim, de az illegitim csatornák jó része is blokkolt. *Ferge Zsuzsa* szerint „a szegénység klasszikus szociológiai megközelítése szerint a család, melybe az egyén beleszületik, mélyen befolyásolja a fizikai és társadalmi életesélyeket... A társadalmi életesély az egyén által elérhető társadalmi státusra utal, illetve arra, hogy mennyire autonóm az egyén akkor, amikor »szabadon« választ életutat. Azt állítjuk, hogy a »folyékony modernitás« sa-

²⁴ Cloward, R. A.: *Illegitimate Means, Anomie, and Deviant Behavior*. *American Sociological Review*, Vol. 24. 1959. No. 2. 164-176.

²⁵ Cloward, R. A. – Ohlin, L. E.: *Delinquency and Opportunity*. The Free Press, Glencoe, 1960.

játosságai ellenére a fizikai és társadalmi életesélyek továbbra is társadalmilag meghatározottak, a szegénység, ezen belül a tartós szegénység esélye nem vált véletlenszerűvé. A származási családból hozott gazdasági, társadalmi és különösen a kulturális tőke továbbra is számít, éppúgy, mint a korai szocializáció, valamint azok az életutató formáló intézmények, amelyek a gyermekek és fiatal felnőttek számára (a család révén, vagy politikai döntések nyomán) elérhetőek.”²⁶

A társadalmi életesélyeket az iskolai pályafutás alapozza meg. Az iskolázottsági szint minden európai országban nő. Azonban „Magyarország egyike a világ azon országainak, ahol iskola- és osztályszinten a leginkább elkülönülnek egymástól a könnyen tanítható, jó képességű, középosztálybeli gyerekek, illetve a tanulási nehézségekkel küszködő, nehezebben tanítható, szegény és iskolázatlan családokból származó gyerekek. Amint azt már több nemzetközi összehasonlító felmérés is megmutatta, ma a magyar a világ egyik legszegregáltabb iskolarendszere.”²⁷

Ferge Zsuzsa és Csapó Benőék szerint tehát a születési mikrokörnyezet, a család kulturális, gazdasági tőkéi, szociális státusza valamint az iskolai pályafutás determinálja a fizikai és társadalmi életesélyeket. A szegények eleve hátrányból indulnak, és ezt a hendiikepet nemhogy csökkenti, de még tovább mélyíti az erősen szegregált és szegregáló oktatási rendszer. Ha pedig a tudáshoz és a társadalmi életesélyeket növelő kapcsolatokhoz, szociális netwörkhöz való hozzájutás is szegregált, értelemszerűen – Cloward és Ohlin elméletét alapul véve – a *bűnözés is szegregált*. Egyenlőtlenül oszlanak meg a bűnözési esélyek – azaz a láthatóság és fedettség, a kisebb és a nagyobb haszon, a lebukás nagyobb és kisebb kockázata; a bűnözői státuszokhoz való hozzáférés, és nem utolsósorban nem csak a legitim, de a jól jövedelmező illegitim tevékenységekhez, csatornákhöz való hozzáférés is.

Így talán jobban érthető, hogy a láthatósága és a társadalmat leginkább irritáló volta, illetve elkövetőinek szociális státusza miatt a kisebb értékre elkövetett vagyon elleni bűncselekmények (főleg lopások) vezetnek még mindig a regisztrált bűncselekményeket tartalmazó kriminálstatisztikát, és az sem véletlen, hogy a börtönökben a szegények felülreprezentáltak.

A jog korlátai

Durkheim szerint „a büntett... olyan cselekedet, mely különösen nagy energiával bíró és igen pontosan körvonalazott közösségi érzelmeket sért meg.”²⁸

„A büntetőjog tartalmilag üzenet; azon magatartások katalógusa, amelyet a törvényhozás adott történelmi időszakban leginkább veszélyesnek tart a társadalom nyugalma, a jogrendre, az állami, társadalmi, gazdasági rendre, a polgárok személyére vagy jogaira” – írja Palánkai Tiborné, majd így folytatja –

²⁶ Ferge Zsuzsa i. m. 15-16. old.

²⁷ Csapó Benő – Fazekas Károly – Kertesi Gábor – Köllő János – Varga Júlia: A foglalkoztatás növelése nem lehetséges a közoktatás átfogó megújítása nélkül. Élet és Irodalom, 2006. november 17. 46. szám.

²⁸ Durkheim, É.: A bűnözés normális jelenség. In: Gönczöl K. – Kerecsi K.: A deviancia szociológiája. T-Twins, Budapest, 1993. 10. old.

„A büntetőjog... a tényleges vagy kívánatos értékrendnek – kényszerrel felerősített – közvetítője.”²⁹ Azonban *Palánkainé* kiemeli, hogy a büntetőjogi felelősség kilátásba helyezése és alkalmazása csak akkor indokolt, ha a nem kívánatos magatartás a közösségre, illetve a polgárookra káros hatásai olyan súlyosak, hogy más felelősségi formák eszközei elégtelenek.

Egyetlen kérdés marad. Tényleg nincsenek más eszközök a szegénység és a szegények kontrollálására? Valóban a börtön és a még több börtön a leghatékonyabb és a leghatásosabb megoldás? Tisztában vagyunk azzal, hogy a büntetés-politika területén – Nils Christie szavaival élve – a „növekedésnek nincsenek természetes korlátai”.³⁰ Félő, hogyha mi is ráeszmélünk a büntetésipar hatalmára és profitabilitására, amit az amerikaiak már régen megtettek; a mai magyar börtönrendszer szegényházzá válik.

Felhasznált irodalom

- Barabás Tünde: Általános viktimológia, latencia. In: Irk Ferenc (szerk.): Áldozatok és vélemények. I. kötet. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2004. 157-198. old.
- Castel, Robert: A szociális kérdés alakváltozásai. Max Weber Alapítvány, Wesley Zsuzsanna Alapítvány, Kávé Kiadó, 1998.
- Cloward, R. A.: Illegitimate Means, Anomie, and Deviant Behavior. *American Sociological Review*, Vol. 24. 1959. No. 2. 164-176.
- Cloward, R. A. – Ohlin, L. E.: Delinquency and Opportunity. The Free Press, Glencoe, 1960.
- Cole, J. F. – Smith, C. E.: Criminal Justice in America. Thomson Wadsworth, Belmont, 2008.
- Csapó Benő – Fazekas Károly – Kertesi Gábor – Köllő János – Varga Júlia: A foglalkoztatás növelése nem lehetséges a közoktatás átfogó megújítása nélkül. *Élet és Irodalom*, 2006. november 17. 46. szám.
- Christie, Nils (2004): Büntetésipar. A nyugati stílusú gulagok felé. Osiris, Budapest, 2004.
- Durkheim, É.: A bűnözés normális jelenség. In: Gönczöl K. – Kerecsi K. (1993): A deviancia szociológiája. T-Twins, Budapest. 9-13. old.
- Ferge Zsuzsa (2007): Mi történik a szegénységgel? Csalóka „posztmodernitás”. *Esély*, 2007. 4. szám. 3-23. old.
- Hajnal Gy. – Nyírády A.: A kábítószerrel összefüggő kezelés költségei. In: Jelentés a magyarországi kábítószer-helyzetről, 2007. Nemzeti Kábítószer Adatgyűjtő és Kapcsolattartó Központ, 2007.
- Havasi Éva: Megélhetési nehézségek, anyagi depriváció. In: Szívós P. – Tóth I. Gy.: Feketén, fehérén. Társi Monitor Jelentések 2005. Társi, Budapest, 2006. 59-82. old.

²⁹ *Palánkai Tiborné: Büntetőjogi alapismeretek. T-Twins, Budapest, 1993. 15. old.*

³⁰ *Lásd erről bővebben: Christie, Nils: Büntetésipar. A nyugati stílusú gulagok felé. Osiris, Budapest, 2004.*

Irk Albert: Kriminálaetiológia. Budapest, Politzer Zsigmond és Fia Könyvkereskedése. 1912.

Kó József – Münnich Iván: Tolerancia, agresszivitás, közöny. Valóság, XLIX. évfolyam, 2006. 6. szám. 7-20. old.

Korinek László: Rejtett bűnözés. KJK, Budapest, 1988.

Létminimum, 2009. – www.ksh.hu. (2010. június)

Palánkai Tiborné Büntetőjogi alapismeretek. T-Twins, Budapest, 1993.

Public expenditure on drugs in the European Union 2000–2004. EMCDDA, 2004.

Stern, Vivien: Bricks of Shame. Britain's Prisons. London, Penguin, 1987.

The economic costs of drug abuse in the United States, 1992-1998. Executive Office of the President Office of National Drug Control Policy. Washington, D. C.